

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ

«Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ» КЕАҚ

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«GYLYM JÁNE BILIM - 2025»
XIX Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
XX Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«GYLYM JÁNE BILIM - 2025»**

**PROCEEDINGS
of the XX International Scientific Conference
for students and young scholars
«GYLYM JÁNE BILIM - 2025»**

**2025
Астана**

УДК 001(06)
ББК 72я631
F96

**«GYLYM JÁNE BILIM – 2025» студенттер мен жас ғалымдардың
XX Халықаралық ғылыми конференциясы = XX Международная
научная конференция студентов и молодых ученых «GYLYM JÁNE
BILIM – 2025» = The XX International Scientific Conference for
students and young scholars «GYLYM JÁNE BILIM – 2025». – Астана:
– 3813 б. - қазақша, орысша, ағылшынша.**

ISBN 978-601-08-5373-7

**Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас
ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті
мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.**

**The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young
researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities. В сборник
вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по
актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.**

УДК 001(06)
ББК 72я431
F96

ISBN 978-601-08-5373-7

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті, 2025

**СЕКЦИЯ БӨЛІМІ 10.1 МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТЕОРИЯСЫ МЕН ТАРИХЫ,
КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ**

1470.	Асылбекова А.А.	Правовое регулирование искусственного интеллекта: зарубежный опыт и перспективы для Казахстана	6308
1471.	Аширбекова А.Б.	Қазақстан Республикасында Ұлттық алдын алу тетігі жүйесі	6314
1472.	Амирова Б.К.	Қазақстандағы жинақтаушы зейнетақы заңнамасының тарихи эволюциясы	6316
1473.	Бейбітұова І.Б.	Медицина қызметкерлерінің құқықтық жауапкершілігі	6319
1474.	Байтерекова К.Б., Ескендерова Г.Т.	Қазақстан Республикасындағы әлеуметтік сақтандыру жүйесінің қазіргі жағдайы	6323
1475.	Егежанова Д.Р.	О влиянии нормативной практики Верховного суда Республики Казахстан на административное судопроизводство	6326
1476.	Есентемирова А.М.	Некоторые вопросы становления законодательства о высшем и послевузовском образовании в Республике Казахстан	6330
1477.	Еркін Ә.	Коррупция и правовые методы борьбы с ней	6340
1478.	Жармаханбетова Б.А.	Права коренных народов и недропользование: проблемы соблюдения и защиты прав при добыче природных ресурсов на их территориях	6345
1479.	Жолдасбек М.Б.	Қазақстан Республикасындағы Конституциялық реформа: өзгерістерді талдау және олардың құқықтық жүйеге әсері	6348
1480.	Жеңіс Е.Е.	Салық заңнамасын жетілдіру мәселелері	6353
1481.	Жанаев Е.А.	Роль морали в правовых решениях и законодательных актах	6357
1482.	Кажтай А.Н.	Қауіпті құқықбұзушылықтардың қоғамға әсері	6360
1483.	Карсибек С.А.	ҚР Алқабилер сотының құқықтық жағдайы және шетел мемлекеттерімен салыстырмалық ерекшеліктері	6364
1484.	Көбеген А.М.	Әлеуметтік әл-ауқат пен қоғамның өркендеуінің құқықтық аспектілері	6367
1485.	Кошкенбек Б.Б.	Шетелде оқыту бағдарламаларын құқықтық реттелуі	6371
1486.	Қалыбаева А.Ә.	Қазақстандағы жаза қолданудың құқықтық санаға әсері	6377
1487.	Қалқазбек Н.Е.	Қазіргі заманғы құқық саласының өзекті мәселелері мен даму перспективалары	6380
1488.	Маликов Ж.Н.	Қазақстан Республикасының Конституциялық сот институтының қалыптасуы және қызметі	6383

1489.	Маратов А.Б.	Роль юристов защиты прав юридических лиц	6385
1490.	Отыншиева Г.	Құқықтық сана және мәдениеттің арақатынасы	6387
1491.	Роман К.Д.	Законодательные основы обеспечения информационной безопасности детей в Казахстане: вызовы цифровой эпохи	6390
1492.	Сұңғатов С.С.	Цифрландырудың азаматтардың әлеуметтік-экономикалық құқықтарын іске асыруға тигізетін ықпалы	6392
1493.	Салиханов А.Б.	Социальные барьеры реинтеграции бывших заключённых в Казахстане: причины стигматизации и пути преодоления	6396
1494.	Турегелдиев Б.У.	Жоғарғы соттың нормативтік қаулыларының құқықтық алаңдағы ықпалы	6402
1495.	Тәуірғалиева А.Б.	Киберқауіпсіздік: қылмыстардың алдын алу және заңнамалық шаралар	6405
1496.	Табанова Ж.А.	Защита прав женщин: международный аспект	6409
1497.	Тәжі Ә.Т.	Цифровизация прав граждан РК	6413
1498.	Тигай Б.А.	Проблемы налогового правоприменения в РК	6415
1499.	Шоманова К., Ясинова Д.	Адам құқықтарының қорғалуы және заңнамалық реттелуі	6423
1500.	Ібіжан Г.Ә.	Проблемы организации правовой помощи детям с ограниченными возможностями здоровья	6427
1501.	Yagmussova A.F.	The concept and types of social guarantees and the grounds for their provision under labor legislation	6431

СЕКЦИЯ БӨЛІМІ 10.2 АЗАМАТТЫҚ ЖӘНЕ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ

1502.	Алмагамбетов М.	Кәсіпкерлердің құқықтары мен оның қорғалуы	6436
1503.	Булатова Л.Б.	Жасанды интеллектпен жасалған туындылардың құқықтық мәртебесі	6440
1504.	Ибрашев А.М.	Искусственный интеллект в трудовом праве: перспективы, риски и возможности	6443
1505.	Искаков Р.А.	Правовая природа договора о государственных закупках товаров в Республике Казахстан	6446
1506.	Көбеген А.М.	Әлеуметтік әл-ауқат пен қоғамның өркендеуінің құқықтық аспектілері	6452
1507.	Мырзаханов Ә.Е.	Қазақстан Республикасындағы ресми наградалар жүйесі: толықтырулар мен	6456

		өзекті мәселелер	
1508.	Нургалиева М.Е.	Трудовые права женщин и равенство на рабочем месте. Дискриминация как барьер для экономического прогресса	6459
1509.	Рустами-Кадырбекова Ж.	Ретроспективный анализ правового регулирования в области социального обеспечения	6464
1510.	Сураганова Д.Д.	Правовое регулирование игорного бизнеса в Республике Казахстан	6468
1511.	Третьяк М.В.	Тенденция к сокращению рабочего времени в развитых странах: баланс между производительностью и качеством жизни	6471
1512.	Третьякова Ж.В.	К вопросу имущественных правоотношений родителей и детей по законодательству Республики Беларусь	6475
1513.	Тыныбек кызы А.	Гибкие формы занятости в Казахстане и Кыргызстане: правовое регулирование дистанционной работы и самозанятости	6478
1514.	Тюлегенова А.А.	Правовые аспекты использования земли	6481

СЕКЦИЯ БӨЛІМІ 10.3 ҚЫЛМЫСТЫҚ СОТ ІСІН ЖҮРГІЗУ ТҮЛҒАНЫҢ, ҚОҒАМ МЕН МЕМЛЕКЕТТІҢ МҮДДЕЛЕРІН ҚОРҒАУДЫҢ МЕХАНИЗМІ РЕТІНДЕ

1515.	Азенова С.Р.	Сот сараптамасын тағайындау мен жүргізу: қылмыстық процестегі маңызы және жетілдіру жолдары	6485
1516.	Абдықадыр А.Б.	Қылмыстық әділет жүйесіндегі цифрлық технологиялар мен жасанды интеллект	6488
1517.	Байносерова А.Г.	Қолжазба сараптамасы дәлелдеу құралы ретінде: жаңа әдістер мен шешілмеген мәселелер	6495
1518.	Бахыт І.Б.	Уголовное судопроизводство как механизм защиты интересов личности, общества и государства	6500
1519.	Жакишева Д.К.	Арнайы білім және оларды қылмыстарды тергеу кезінде қолдану нысандары	6504
1520.	Жұмадулла Қ.Ф.	Жасанды интеллект пен криминалистика: қылмысты ашудағы жаңа дәуір	6508
1521.	Маратова А.М.	Понятие судебно-биологической экспертизы и ее значение для установления обстоятельств уголовного дела	6510
1522.	Шариф М.Қ.	Психологиялық портретті құру: сот сараптамасында қолдану тәжірибесі	6514
1523.	Жунусов Д.С.	Совершенствование качества судебных экспертиз: организационно-правовой подход	6517
1524.	Khamidullina R.	Jury Trials in the Criminal Justice System: A Comparative Analysis of the U.S. And	6520

		Kazakhstan Models	
1525.	Киікбай Б.С.	Онлайн алаяқтық қылмыстық құқық бұзушылықтарын тергеп-тексерудің өзекті мәселелері	6523
1526.	Салимжуаров Г.Ф.	Перспективы использования искусственного интеллекта в производстве судебных экспертиз	6528
1527.	Серіктай Н.Ө.	Тергеушінің жеке басының кәсіби-психологиялық сипаттамасы	6531

СЕКЦИЯ БӨЛІМІ 10.4 ҚЫЛМЫСТЫҚ САЯСАТ ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢНАМА: ЗАМАНАУИ СЫН-ҚАТЕРЛЕР ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ШЕШУДІҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ

1528.	Адильхан Х.Б.	Қылмыс пен жазаның психологиялық қырлары: кінә және жауапкершілік сезімі	6536
1529.	Арзанбекова К.Қ.	Геноцид және оның халықаралық құқықтағы орны	6538
1530.	Ахметжанова А.А.	Правовое обеспечение информационной безопасности Республики Казахстан: вызовы и перспективы	6540
1531.	Айзак А.Ж.	Әлеуметтік факторлар мен экономикалық қысымның қылмысқа ықпалы	6544
1532.	Әжібекова А.Е.	ҚР жасөспірімдер арасындағы буллингке қарсы шаралар мен шетелдік тәжірибе	6546
1533.	Болатбекова А.А.	Қылмыс пен жазаның қоғамдағы әлеуметтік-мәдени ықпалы	6552
1534.	Бөлебай А.Б.	Қазақстан Республикасында кәмелетке толмағандарға қатысты зорлық-зомбылық қылмыстарының алдын алу мәселелері	6555
1535.	Дүйсен Қ.А.	Адам саудасының құрбандарын анықтау және қорғау механизмдері	6563
1536.	Карсибек С.А.	Жыныстық қолсұғылмаулыққа қарсы жасалған қылмыстардың латенттілігі: себептері және шешу жолдары	6566
1537.	Кенеспек Д.М.	Қазақстан Республикасындағы қылмыстардың қайталану себептері мен алдын алу жолдары	6569
1538.	Кийкбай Н.К.	Жалған ақпарат тарату және оның қылмыстық-құқықтық салдарлары: ақпараттық кеңістікте қауіпсіздік пен жауапкершілік мәселелері	6572
1539.	Кожанова Д.Р.	Реформа уголовного законодательства Республики Казахстан: анализ реализации положений концепции УК 2014 года через призму десятилетнего опыта	6575
1540.	Көбейсін Ө.Т.	Кінә мен оның қос нысаны: қазіргі қылмыстық құқықтағы ерекшеліктер мен проблемалар	6578
1541.	Койчубекова А.А.	Уголовная ответственность за	6580

		насильственные действия сексуального характера	
1542.	Қабдылова А.Қ.	Кибербуллингтың алдын алудың құқықтық мәселелері	6585
1543.	Мырзаханов Ә.Е.	Қазақстан Республикасындағы ресми наградалар жүйесі: толықтырулар мен өзекті мәселелер	6590
1544.	Орынбай Ш.А.	Кәмелетке толмағандардың қылмыстық жауапкершілігі	6593
1545.	Сайлаубек М.Ж.	Қылмыстық құқықтағы өзін-өзі қорғау шегінің әлеуметтік және құқықтық аспектілері	6597
1546.	Төрехан А.Ә.	Тұрмыстық зорлық-зомбылық; қылмыстық жауаптылық және әділ жаза тағайындау мәселелері	6600
1547.	Тюлегенова А.А., Куатова Р.Е.	Совершествование превентивных мер в рамках реализации антикоррупционной политики в РК	6607

СЕКЦИЯ БӨЛІМІ 10.5 ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖАРИЯ ҚҰҚЫҚ: ЖАҢА ҚАУІП-ҚАТЕРЛЕР ТЕГЕУРІНДЕРІ

1548.	Алиев Е.	Правовое регулирование международных железнодорожных перевозок в Республике Казахстан	6611
1549.	Аршабаева Р.С.	Заманауи құлдықпен күрестегі халықаралық құқықтың тиімділігі мен мәселелері	6616
1550.	Данияр Ә.А.	Роль международных организаций в урегулировании вооруженных конфликтов	6620
1551.	Кабдрахманов А.Е.	Анализ правового регулирования защиты прав трудовых мигрантов: опыт Казахстана и России в контексте международных стандартов	6626
1552.	Qodirova T.R.	The role of the United Nations High Commissioner for refugees in protecting refugee rights	6631
1553.	Медетова М.Б.	Азаматтық авиациядағы алғашқы халықаралық қауіпсіздік стандарттары: пайда болу және тарихи негіздері	6634
1554.	Мыктыбаева Д.А.	Регулирование вопросов трудовой деятельности трудящихся-мигрантов в международных соглашениях Республики Казахстан	6640
1555.	Мырзаханов Ә.Е.	Қазақстан Республикасындағы ресми наградалар жүйесі: толықтырулар мен өзекті мәселелер	6645
1556.	Рублевский А.А.	Этическая дилемма статуса эмбриона	6648
1557.	Тулеген А.С.	Правовые проблемы назначения и исполнения наказания в деятельности международных уголовных трибуналах ad hoc	6652

**10.6 ХАЛЫҚАРАЛЫҚ КОММЕРЦИЯЛЫҚ АРБИТРАЖ ЖӘНЕ ЦИФРЛАНДЫРУ
ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖЕКЕ ҚҰҚЫҚ**

1558.	Акынов Д.М.	Правовые механизмы обеспечения исполнения обязательств государствами-членами ЕАЭС	6657
1559.	Ануарбек А.	Применение блокчейн-технологий в международном коммерческом арбитраже: правовые вызовы и перспективы	6661
1560.	Жаксылыков К.К.	Особенности правового регулирования отношений, возникающих из международного договора купли-продажи товаров	6665
1561.	Каримова Ф.Х.	Защита персональных данных в международном частном праве	6669
1562.	Мирзоева М.М.	К вопросу о сущности деловой репутации	6675
1563.	Раджабов М.Д.	Трудовые права иностранных граждан в международном частном праве	6679

10.7 ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ БҰҰ-НЫҢ ТҰРАҚТЫ ДАМУ МАҚСАТТАРЫ

1564.	Ануарбек А.	Международное экологическое правосудие: теоретические основы и практические аспекты	6683
1565.	Burieva M.S.	The role of international organizations in regulating the use of water resources of transboundary rivers and lakes	6687
1566.	Nasreddinzoda N.	The role of regional organizations in achieving the SDGs: international legal aspects	6691
1567.	Шалгымбаева А.Н.	Комиссия международного права ООН: регулирование экологических аспектов вооруженных конфликтов	6693

СЕКЦИЯ 11**АРХИТЕКТУРА И СТРОИТЕЛЬСТВО****ПОДСЕКЦИЯ 11.1 СТРОИТЕЛЬСТВО**

1568.	Аманжолова Ш.Ф.	Қарқынды құрылыс жағдайындағы Астана қаласының жер асты сулары деңгейінің өзгерісін болжау	6698
1569.	Батирбекова А.Т.	Численное моделирование работы стены в грунте с распорной системой в условиях плотной застройки	6702
1570.	Бекетов Д.Н.	Энергоэффективность в строительстве: симуляция влияния ориентации зданий на потреблении энергии в Астане	6707

фактического согласия. В случаях, когда влияние является косвенным, но значительным, например, при разработке недр, находящихся в государственной собственности, государство должно проводить консультации с коренными народами, ставя перед собой цель достижения их согласия. Если согласие коренных народов не достигнуто, существует веская презумпция того, что проект не должен реализовываться. В противном случае государство несет значительное бремя доказательства необходимости проекта, обеспечивая коренным народам справедливую долю в его выгодах и принимая меры для минимизации негативных последствий. Даже если права собственности не ущемляются или не затрагиваются, консультации должны быть направлены на достижение соглашения. Если согласие все же не получено, государство обязано продемонстрировать, что учло озабоченности коренных народов, хотя в этом случае оно не несет столь строгого обязательства по смягчению последствий, как в случаях, затрагивающих права собственности.

Список использованной литературы

1. Предлагаемая Американская декларация о правах коренных народов, одобренная 26 февраля 1997 г., Inter-Am. C.H.R., OEA/Ser/L/V/II.95, док. 6 в 9 (1997).
2. Проект Декларации ООН о правах коренных народов, принят 26 августа 1994 г., Подкомиссия ООН по предотвращению дискриминации и защите меньшинств, 46-я сессия, стр. 105, Док. E/CN.4/Sub.2/1994/56 (1994 год)
3. General Recommendation 23: Indigenous Peoples, Committee for the Elimination of Racial Discrimination, U.N. Doc. A/52/18, annex V; CERD/C/51/Misc.13/Rev.4 (1997).
4. Отчет комитета, созданного для проверки заявлений, утверждающих о несоблюдении Эквадором Конвенции о коренных народах и народах, ведущих племенной образ жизни, 1989 г. (№ 169)
5. Конвенция МОТ № 169, примечание 6 выше, ст. 16(2).
6. Конвенция о коренных народах и народах, ведущих племенной образ жизни в независимых странах (МОТ № 169), принята 27 июня 1989 г., 72 Официальный бюллетень МОТ. 59 (вступила в силу 5 сентября 1991 г.)
7. Подкомиссия ООН по предупреждению дискриминации и защите меньшинств, изучению проблемы дискриминации коренного населения 39

УДК 342

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ РЕФОРМА: ӨЗГЕРІСТЕРДІ ТАЛДАУ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖҮЙЕГЕ ӘСЕРІ

Жолдасбек Мадина Болатбекқызы

Zhzhzhmadina05@gmail.com

Л.Н.Гумилев атындаты ЕҰУ, заң факультеті 2 курс,

«Құқықтану» мамандығының студенті,

Ғылыми жетекші - заң ғылымдарының докторы

Ибрагимов Жамаладен Ибрагимович

Қазақстандағы 2022 жылғы конституциялық реформаның негізгі аспектілерінің бірі биліктің әртүрлі тармақтары арасында билік өкілеттіктерін қайта бөлу болды. Бұл қадам Қазақстан тәуелсіздік алған сәттен бастап болған басқарудың супер президенттік моделінен кету қажеттілігінен туындады. Реформа шеңберінде парламенттің рөлін арттыруға, сот жүйесінің тәуелсіздігін нығайтуға және биліктің барлық тармақтарының неғұрлым теңгерімді өзара іс-қимылына жағдай жасауға бағытталған өзгерістер енгізілді.

Реформаның маңызды элементі Президенттің өкілеттіктерінің едәуір қысқаруы болды, бұл супер президенттік модельден бас тартуды білдірді. 2022 жылға дейін Қазақстан Президенті Жергілікті атқарушы органдардың актілерін жою, Негізгі мемлекеттік шенеуніктерді тағайындау және қызметтен босату, сондай-ақ Парламенттің қатысуынсыз стратегиялық маңызды шешімдер қабылдау құқығын қамтитын кең өкілеттіктерге ие болды. Конституциялық реформа бұл тәртіпті қайта қарады.

Президенттің партияға қатыстылығын жою: негізгі өзгерістердің бірі-Президентке өз өкілеттіктерін орындау кезінде кез-келген саяси партияда болуға тыйым салу болды. Бұл жаңалық Президенттің саяси партиялардан тәуелсіздігін арттырып, оның әртүрлі саяси күштерге бейтараптығын нығайтуы керек еді. Реформаға дейін қазіргі президент басқарушы партияның жетекшісі болды, бұл атқарушы биліктің Парламентке және заң шығару процесіне әсерін күшейтті. Енді Президенттің партиядан тыс мәртебесі бір саяси күштің қолындағы биліктің шоғырлануын төмендеті отырып, билік тармақтары арасындағы тепе-теңдікті жақсартуға мүмкіндік береді.

Туыстарына мемлекеттік лауазымдарды атқаруға тыйым салу: непотизмге қарсы күрес және демократиялық принциптерді күшейту шеңберінде президенттің жақын туыстарының жоғары мемлекеттік лауазымдарға орналасуына тыйым салынды. Реформаға дейін елдегі көптеген жоғары лауазымдарды билеуші элитамен, атап айтқанда, елдің Тұңғыш Президентінің отбасымен байланысты адамдар атқарды. Жаңа заңнама мемлекеттік басқарудағы отбасылық ықпалды жоюға бағытталған, бұл ашықтық пен сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің маңызды қадамы болып табылады.

Президенттік мерзімнің шектелуі: Конституциялық реформа Президенттің қайта сайлану мүмкіндігін жоққа шығарып, бір рет жеті жылдық мерзім енгізді. Осы уақытқа дейін Президенттік мерзім бес жыл болды және бір адам қатарынан екі мерзім президент бола алады. Бұл қадам биліктің бір қолда шоғырлануын болдырмауға бағытталған және елдің саяси жүйесін демократияландыруға ықпал ететін биліктің ауысуын қамтамасыз етудің маңызды шарасы болып табылады.

Сенаттағы президенттік квотаны қысқарту: реформа Президенттің Сенат депутаттарын тағайындау квотасын 15-тен 10 адамға дейін қысқартты. Бұл ретте бес депутат Қазақстан халқы Ассамблеясының ұсынысы бойынша тағайындалуға тиіс. Бұл өзгеріс Парламенттің рөлін күшейтеді және Президенттің Парламенттің жоғарғы палатасына әсерін төмендетеді, бұл биліктің заң шығарушы тармағының тәуелсіздігін арттырады. Реформаға дейін президент 15 сенаторды тікелей тағайындай алды, бұл оған заңнамалық шешімдер қабылдауға айтарлықтай әсер етуге мүмкіндік берді.

Реформа аясында Парламенттің тежеу мен тепе-теңдік жүйесіндегі рөлін күшейтуге көп көңіл бөлінді. Бұл суперпрезиденттен президенттік-парламенттік басқару формасына көшу жолындағы маңызды қадам болды.

Мажоритарлық сайлау жүйесінің жандануы: реформа аясында Парламенттің төменгі палатасы-Мәжіліс үшін аралас сайлау жүйесі енгізілді. Енді депутаттардың 30% – ы көпшілік жүйе бойынша, ал 70% - ы партиялық тізімдер бойынша сайланады. Мажоритарлық жүйені енгізу азаматтарға өз өкілдерін тікелей таңдауға мүмкіндік береді, бұл депутаттар мен сайлаушылар арасындағы байланысты күшейтеді. Бұл өзгеріс депутаттардың өз сайлаушылары алдындағы жауапкершілігін арттырып, партиялық тәртіптің парламенттік процестерге әсерін төмендетуі керек.[1,1]

Президенттің заң шығару процесіне әсерін шектеу: Президент пен Парламент арасындағы заңнамалық өкілеттіктерді қайта бөлу маңызды өзгеріс болды. Реформаға дейін президент заң жобаларын енгізіп, заң күші бар жарлықтарды қабылдай алды, бұл Парламенттің заң шығарушы орган ретіндегі рөлін едәуір әлсіретті. Реформа аясында заң шығару бастамасы Тек Парламентке тиесілі болады, бұл оның тәуелсіздігі мен заңдар қабылдаудағы маңыздылығын күшейтеді. Сонымен қатар, президент заң күшімен жарлықтар шығару құқығынан айырылды.

Парламенттік бақылауды арттыру: маңызды қадам Парламенттің Үкіметке қатысты бақылау өкілеттіктерін арттыру болды. Енді парламент жоғары аудиторлық палата басшысының есептерін жылына екі рет тыңдауға құқылы, бұл бюджет қаражатының пайдаланылуын тиімдірек бақылауға мүмкіндік береді. Бұған дейін Парламенттің атқарушы биліктің қызметін бақылау мүмкіндігі шектеулі болған, ал жаңа өкілеттіктер Үкіметтің ашықтығы мен есептілігін арттыруға ықпал етуі керек.

Мәжілістің заңдарды қабылдаудағы өкілеттігі: Парламенттің төменгі палатасы Мәжіліс енді Сенат мақұлдауы тиіс заңдарды қабылдауға құқылы. Егер Сенат ұсынылған редакциямен келіспесе, Мәжіліс келіспеушілікті үштен екі дауыспен жеңе алады. Бұл жаңашылдық Мәжілістің заңнамалық процеске ықпалын едәуір күшейтеді және Сенат тарапынан бастамаларды бұғаттау мүмкіндігін азайтады, бұл заң шығарудың демократиялық құрамдас бөлігін нығайтады.

Осыған орай сот жүйесіне көшетін болсақ, Қазақстандағы 2022 жылғы конституциялық реформа елдің сот жүйесіне айтарлықтай әсер етті, бұл құқық үстемдігі мен адам құқықтарын қорғау қағидатын нығайту жолындағы маңызды қадам болды. Сот жүйесі құқықтық мемлекеттің негізгі элементтерінің бірі болып табылады және соттардың тәуелсіздігі әділ сот төрелігін қамтамасыз етуде шешуші рөл атқарады. Реформаға дейін Қазақстандағы сот жүйесі атқарушы биліктің ықпалында болды, бұл көбінесе ел ішінде де, халықаралық құқық қорғау ұйымдары тарапынан да сын тудырды. Реформа соттардың тәуелсіздігін күшейтуге, олардың тиімділігі мен ашықтығын арттыруға бағытталған.

Реформа аясында енгізілген маңызды өзгерістердің бірі Конституциялық Соттың өкілеттіктерін қалпына келтіру болды. Алдыңғы жылдары Қазақстанда консультативтік функцияларды атқарған Конституциялық Кеңес жұмыс істеді, бұл оның азаматтардың құқықтарын қорғаудағы және Конституцияның сақталуын бақылаудағы рөлін шектеді. Реформа шеңберінде Конституциялық Сот қайта құрылды, ол енді азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын бұзғаны туралы шағымдарын қарау құқығына ие болды.

Конституциялық Сот конституциялық құқықтарды қорғаудың негізгі институтына айналды және Қазақстан азаматтары осы органға тікелей жүгінуге мүмкіндік алды. Бұл жаңалық адам құқықтарын қорғаудың құқықтық кепілдіктерін едәуір күшейтті және азаматтарға олардың құқықтары бұзылған жағдайда қосымша қорғаныс механизмін ұсынды. Бұрын бұл институтқа қол жетімділік шектеулі болды, бұл азаматтардың конституциялық құқықтарын қорғау мүмкіндіктерін әлсіретті. Енді Конституциялық Сот кез-келген ережелер мен шешімдердің конституциялылығын тексере алады, бұл оны Конституцияның үстемдігінің маңызды кепілі етеді.

Соттардың нақты тәуелсіздігін қамтамасыз ету үшін судьяларды тағайындау рәсіміне бірқатар маңызды өзгерістер енгізілді. Бұған дейін президент Жоғарғы Сот пен Жоғарғы Сот кеңесінің төрағаларын жеке-жеке тағайындауға құқылы болды, бұл атқарушы биліктің сот жүйесіне әсерін күшейтті. Реформа аясында тағайындау процедурасы демократиялық сипатқа ие болды: енді бұл тағайындаулар Сенатпен келісу процедурасынан өтуі керек.

Сонымен қатар, Конституциялық Соттың судьялары қайта сайлау құқығынсыз сегіз жылға созылатын бір мерзімге тағайындалады. Бұл өзгеріс судьяларға саяси қысымды азайту және олардың тәуелсіздігін қамтамасыз ету мақсатында енгізілді. Жоғарғы және конституциялық соттардың судьялары енді объективті және әділ шешімдер қабылдауға ықпал ететін сыртқы ықпалдан қорғалған. Қайта тағайындауға шектеу қою сыбайлас жемқорлық қаупін азайтады және азаматтардың сот жүйесіне деген сенімін арттырады.

Конституциялық реформа сонымен қатар азаматтардың сот төрелігіне қол жетімділігін жақсартуға бағытталған, бұл заң алдындағы теңдікті қамтамасыз етудің маңызды элементі болып табылады. Жаңашылдықтардың бірі тек сот азаматты қамауға алуға санкция бере алады деген қағиданы бекіту болды. Реформаға дейін прокурорлар да қамауға алуға санкция беру құқығына ие болды, бұл көбінесе құқық қорғау органдарының теріс

қылықтары үшін айыптаулар тудырды. Бұл шараны енгізу азаматтардың бостандық пен жеке басына қол сұғылмаушылық құқықтарын қорғау жолындағы маңызды қадам болды.

Бұл жаңалық халықаралық стандарттарға сәйкес келеді және азаматтың сот шешімі арқылы ғана бас бостандығынан айырылуына кепілдік береді, бұл полиция мен басқа да құқық қорғау органдарының заңсыз қамауға алу және адам құқықтарын бұзу қаупін азайтады. 2022 жылғы конституциялық реформа сот органдарын бақылау жүйесіне де өзгерістер енгізді. Енді парламент Жоғарғы Сот пен Жоғарғы аудиторлық Палатаның есептерін тыңдауға құқылы, бұл судьялардың заң шығарушы орган алдындағы жауапкершілігін күшейтеді. Бұл қадам сот органдары жұмысының ашықтығын арттыруға және сот жүйесіндегі сыбайлас жемқорлыққа қарсы күреске бағытталған.

Сонымен қатар, судьялар жұмысының тиімділігін бағалаудың жаңа тетіктері енгізілді, бұл сот төрелігінің сапасын арттыруға ықпал етеді. Сот жүйесі қоғамға есеп бере бастады, бұл азаматтардың оған деген сенімін арттыруға ықпал етуі керек.

Реформа сондай-ақ істердің жекелеген түрлері бойынша судья-мамандар институтын құруды көздеді, бұл күрделі істерді сотта қарау сапасын арттыру жолындағы маңызды қадам болды. Экономикалық даулар, Әкімшілік құқық немесе адам құқықтарын қорғау сияқты әртүрлі салаларға маманданған судьяларды енгізу Арнайы білім мен тәжірибені қажет ететін істерді жақсырақ және тиімді қарауға мүмкіндік береді. Бұл өзгеріс жалпы юрисдикциядағы соттарға жүктемені азайтып, істерді қарау процесін жеделдетуі керек, бұл сайып келгенде азаматтардың сот төрелігіне қанағаттануын арттырады.

Реформаның маңызды аспектісі судьяларды іріктеу рәсімін жетілдіру болды. Реформаға дейін судьяларды іріктеу процесі көбінесе ашықтық пен объективтіліктің жоқтығы үшін сынға ұшырады. Реформа шеңберінде судьяларды конкурстық іріктеудің жаңа тетігі енгізілді, бұл судьялық лауазымдарға неғұрлым білікті және кәсіби кандидаттардың тағайындалуын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Бұл қадам сот жүйесінің Тәуелсіздік деңгейін арттыруға, сондай-ақ азаматтардың соттарға деген сенімін нығайтуға ықпал етуі тиіс [2,1].

Қазақстандағы 2022 жылғы конституциялық реформа азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын нығайтуға бағытталған бірқатар өзгерістерді қамтыды. Бұл өзгерістер адам құқықтарын қорғаудан бастап, саяси процестерге қатысу және мемлекеттік биліктің қызметіне қоғамдық бақылау тетіктерін күшейту сияқты азаматтық бостандықтардың кеңеюіне дейінгі қоғам өмірінің әртүрлі аспектілеріне қатысты. Бұл өзгерістердің негізгі мақсаты демократиялық институттарды нығайту және азаматтардың елді басқаруға неғұрлым белсенді қатысуы үшін жағдайлар жасау болды. Реформа құқықтық кепілдіктерді едәуір нығайтты, адам құқықтарын қорғау мүмкіндіктерін кеңейтті және азаматтық қоғамның дамуына ықпал етті.

Реформаның басты бағыттарының бірі адам құқықтарын қорғау институтын нығайту болды. Қазақстан адам құқықтары саласындағы халықаралық стандарттарға сай болуға ұмтылады және 2022 жылғы реформалар осы бағыттағы маңызды қадам болып табылады.

Адам құқықтары жөніндегі Уәкіл институтын құру: реформа шеңберінде конституциялық деңгейде Адам құқықтары жөніндегі уәкіл лауазымы бекітілді. Енді омбудсменді Сенат сайлайды және тәуелсіз мәртебеге ие, бұл оның қызметін тиімдірек және атқарушы биліктің қысымынан қорғайды. Уәкіл азаматтардың құқықтарын қорғауға, мемлекеттік органдарға құқықтардың бұзылуына шағым беруге және азаматтардың конституциялық құқықтарының бұзылуына байланысты мәселелерді қарау үшін конституциялық сотқа жүгінуге құқылы. Бұл институт адам құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың маңызды тетігіне айналды, әсіресе соттардың өкілеттіктерін кеңейту және құқық қорғау ұйымдарының белсенді дамуы жағдайында. [3,1]

Қазақстандағы 2022 жылғы конституциялық реформа елдің саяси және құқықтық жүйелерінің дамуындағы бетбұрыс болды. Реформалардың енгізілуі құқықтық тетіктерді қазіргі заманғы сын-тегеуріндерге бейімдеу қажеттілігінен туындады, оның ішінде 2022 жылғы қаңтардағы оқиғаларға жауап ретінде, бұл мемлекетті басқаруда терең өзгерістер

қажеттігін көрсетті. Реформа демократияландыру деңгейін арттыруға, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын нығайтуға, сондай-ақ билікті бөлудің неғұрлым теңдестірілген жүйесін құруға бағытталған.

Реформаның негізгі мақсаты мемлекеттік институттардың атқарушы билікке тәуелділігін төмендетуге және демократиялық институттарды нығайтуға бағытталған заң шығарушы және сот органдарының пайдасына билік өкілеттіктерін қайта бөлу болды. Парламенттің рөлін күшейту және оның заң шығару процесіне неғұрлым белсенді қатысуы үшін жағдайлар жасау тежеу мен тепе-теңдік тетіктерін дамытуға ықпал етеді. Бұл өзгерістер басқару жүйесін азаматтарға ашық және есеп береді, бұл құқықтық мемлекеттің дамуына маңызды қадам болып табылады.

Реформа сонымен қатар сот тәуелсіздігін нығайтуға баса назар аударды. Конституциялық сотты қалпына келтіру және азаматтарға осы органға жүгіну құқығын беру азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың маңызды элементі болды. Сот жүйесінің тәуелсіздігі институционалдық өзгерістер арқылы ғана емес, судьяларды тағайындау процедуралары арқылы да нығаяды, бұл соттарды саяси ықпалдан тәуелсіз етеді. Бұл шаралар азаматтардың сот төрелігіне деген сенім деңгейін арттыруға және істердің неғұрлым әділ қаралуын қамтамасыз етуге бағытталған.

Сонымен қатар, реформа адам құқықтарын қорғауды күшейтті. Адам құқықтары жөніндегі Уәкіл институтын конституциялық деңгейде енгізу және оның өкілеттіктерін кеңейту адам құқықтарын қорғау тетіктерін дамытудағы маңызды қадам болды. Азаматтардың конституциялық сотқа жүгіну құқығы, сондай-ақ жиналу және саяси қатысу еркіндігін кеңейту сияқты жаңа тетіктер Қазақстанның Адам құқықтары саласындағы халықаралық стандарттарға сәйкес келуге ұмтылысын көрсетеді.

Алайда, реформаның елеулі жетістіктеріне қарамастан, оны толық іске асыру үшін құқық қолдану практикасын одан әрі дамыту қажет болады. Реформада көзделген заңнамалық өзгерістер Мемлекеттік органдардың күнделікті қызметіне интеграциялануы тиіс. Бұл мемлекеттік органдардың қызметкерлерін жаңа нормалар мен тетіктерге оқытуды, азаматтардың құқықтарын сақтау үшін олардың жауапкершілігін күшейтуді, сондай-ақ Азаматтық бақылау институттарын дамытуды қоса алғанда, құқық қолдану практикасында кешенді өзгерістерді талап етеді.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Тоқаев Қ.Қ. Қазақстан Республикасы Президентінің "жаңа Қазақстан: жаңару және жаңғырту жолы" атты Қазақстан халқына Жолдауы. <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1623953>

2. Қазақстан Республикасының Конституциясы. 2022 жылғы 5 маусымда республикалық референдумда қабылданған өзгерістер мен толықтыруларға түсініктеме. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z220000001K>

3. Хасенов М.Х. О конституционной реформе 2022 года и развитии института совещательной демократии в Казахстане. — Астана: НАО «Казахстанский институт общественного развития», 2023.